

ATƏT-İN MƏKİK DİPLOMATİYASI

Aybəniz RÜSTƏMOVA*

Xülasə: Təqdim olunan məqalə Avropa təhlükəsizliyinin təmin olunmasında vasitəçilik və danışıqlar siyasətinə, böhranlı halların idarə olunmasında və münaqişələrin nizamlanmasında ATƏT-in apardığı siyasətə retrospektiv yanaşmanı özündə əks etdirir. Məqalədə keçmiş Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin nizamlanması istiqamətində Minsk qrupunun fəaliyyəti, həmsədr dövlətlərin siyasəti, beynəlxalq təşkilatlar arasında münasibətlər nəzərdən keçirilir. Soyuq müharibə dövrünün başa çatmasından bu günə qədər regional münaqişələrin həllinə yanaşmalardakı vəziyyət, ümumavropa təhlükəsizliyinə təhdidlər, beynəlxalq hüququn pozulması, üzv-tərəfdaş dövlətlərə münasibətdə ayrı-seçkilik diqqətə çatdırılır. Məqalədə eyni zamanda ATƏT-in digər regional münaqişələrin həlli istiqamətində apardığı siyasəti nəzərdən keçirir. Dnestryanı münaqişəsinin nizamlanmasına dair beş tərəfli danışıqlar, Gürcü-osetin münaqişəsinin nizamlanmasına dair müzakirələr, eyni zamanda Ukrayna böhranının həlli ilə bağlı məsələlər araşdırılır.

Açar sözlər: *məlik diplomatiyası, təhlükəsizlik, ATƏT, Minsk qrupu, vasitəçilik*

Osce Shuttle Diplomacy

Abstract: The presented article reflects a retrospective approach to the OSCE's mediation and negotiation policy in ensuring European security, its policy in managing crisis situations and resolving conflicts. The article reviews the activities of the Minsk Group in the direction of the settlement of the former Nagorno-Karabakh conflict, the policy of the co-chairing states, and relations between international organizations. The state of approaches to the resolution of regional conflicts from the end of the Cold War to the present day, threats to pan-European security, violations of international law, and discrimination against member-partner states are brought to attention. The article also reviews the OSCE's policy in the direction of resolving other regional conflicts. The five-party negotiations on the settlement of the Transnistrian conflict, discussions on the settlement of the Georgian-Ossetian conflict, and issues related to the resolution of the Ukrainian crisis are examined.

Key Words: *shuttle diplomacy, security, OSCE, Minsk Group, mediation*

Giriş

Son günlər Rusiya-Ukrayna cəbhəsində baş verən hadisələr, müharibəyə son qoyulmasına dair aparılan danışıqlar, Avropa təhlükəsizliyinə yeni təhdidlər, yeni təhlükəsizlik sistemi ideyası, Şərqi Avropadakı hərbi əməliyyatlara münasibətdə ABŞ-Avropa münasibətləri Avropa təhlükəsizliyinin məhkəmə daşı hesab olunan ATƏT-in fəaliyyətinə yenidən baxmaq zərurəti yaradır. Soyuq müharibə dövrünün başa çatmasından sonra yeni dünya qaydasına yaranan böyük ümidlər özünü doğrultmadı. 1992-ci ildən bu günə qədər ATƏT-in fəaliyyəti Avropa təhlükəsizliyinin təmin olunması istiqamətində gözlənilməyindən fərqli nəticələr ortaya qoydu.

Avro-Atlantik təhlükəsizlik məkanında vasitəçilik siyasəti dünyanın ən böyük regional təşkilatı olan ATƏT-in əsas öhdəliklərindən biridir. 1975-ci ildə Helsinki Yekun Aktında ATƏM-ə üzv dövlətlər münaqişələrin danışıqlar, vasitəçilik, barışq, münasiflər məhkəməsi və məhkəmə nizamlanması kimi vasitələrdən istifadə etməklə nizamlanmasına dair öhdəlik götürüblər [Conference on Security and Co-operation in Europe Final act 1975. <https://www.osce.org/mc/39501?download=true>]. Növbəti illərdə münaqişələrin bütün mərhələlərində ATƏM-in səlahiyyətləri, alətləri və mexanizmlərini müəyyən edən bir çox sənədlər qəbul edildi. 1990-cı ildə Yeni Avropa üçün Paris Xartiyası, 1992-ci ilin yanvarında ATƏM-in institut və strukturlarının növbəti inkişafına dair Paris sənədi, iyul ayında Helsinki sammitinin Dəyişiklər dövrünün çağırışlarına dair Helsinki Sənədi və dekabr ayında Nazirlər Şurasının Stokholm görüşünün sənədlərini göstərmək olar. Paris Xartiyasına müvafiq olaraq və 1992-ci il Helsinki sənədinin qərarları əsasında münaqişələrin ilkin mərhələdə qarşısının alınması və həlli, böhranların nizamlanması sahəsində ATƏT-in institut və strukturlarının fəaliyyət və imkanlarını genişləndirmək məqsədilə Demokratik təsisatlar və insan hüquqları bürosu (DTİHB) və Münaqişələrin qarşısını alma mərkəzi yaradıldı (MQM). ATƏM-in

* Bakı Avrasiya Universiteti, Humanitar fənlər və regionşünaslıq kafedrasının dosenti, e-mail: aybenizr0261@gmail.com

Fəaliyyətdə olan Sədrinin səlahiyyətləri genişləndirildi və öz şəxsi nümayəndələrinin təyin etmək hüququ əldə etdi. Yüksək vəzifəli şəxslər komitəsinin (YVŞK) böhranların nizamlanması məqsədilə xoşməramlı xidmətlər, vasitəçilik və ya barışıq kimi mexanizmlərdən istifadə etmək hüququ müəyyən olundu [Хельсинкский Документ 1992 года]. 1994-cü ildə Budapeşt sammitinin qərarlarına əsasən təşkilatın preventiv diplomatiya sahəsində imkanlarını artırmaq və fəaliyyətini gücləndirmək qərara alındı [Будапештские решения]. 1999-cu ildə İstanbul sammitinin Avropa təhlükəsizliyinə dair İstanbul xartiyası, ATƏT-in Fəaliyyətdə olan Sədrinin roluna dair Nazirlər Şurasının 2002-ci il 8 sayılı qərarı, 2003-cü ildə XXI əsrdə təhlükəsizliyə təhdidlərə qarşı ATƏT-in strategiyası, 2010-cu ildə Astana Xatirə bəyannaməsi: təhlükəsizlik birliyinə doğru sənədi qəbul edildi [Посредничество и содействие диалогу в контексте ОБСЕ, s.12].

1. ATƏT-In Vasitəçilik Siyasəti

XX əsrin 90-cı illərin əvvəllərindən etibarən ATƏT-in əsasən Cənub-Şərqi və Şərqi Avropada, Cənubi Qafqazda və Mərkəzi Asiyada vasitəçilik və dialoqa dəstək fəaliyyəti başladı. Təşkilatın bu sahədə altı növ öhdəliyi müəyyən olundu ki, onların da hər biri üçün müvafiq vərdişlər, proseslər və ehtiyatlar tələb olunurdu. Bunlara ATƏT regionunda davam edən münaqişələrə münasibətdə müəyyən olunmuş rəsmi formatda vasitəçilik fəaliyyəti həyata keçirmək; siyasi böhran zamanı dialoqa yardım etmək; iştirakçı dövlətlər arasında dialoqu dəstəkləmək; milli azlıqların dövlət institutlarında iştirakının genişləndirilməsinə dair dialoqa dəstək göstərmək; münaqişələrin qarşısını almaq və vasitəçilik sahəsində yerli iştirakçıların imkanlarını gücləndirmək; etimadı möhkəmləndirməklə və ya texniki problemləri həll etməklə prosesə yüksək səviyyədə dəstək göstərmək daxil idi. ATƏM rəsmən 1992-ci ildən etibarən bu dövrdə meydana çıxmış üç fərqli münaqişədə vasitəçilik sahəsində öhdəliklərini yerinə yetirməyə başladı. Bu proseslərə aşağıdakılar daxil idi:

- Dnestryanı münaqişəsinin nizamlanmasına dair beş tərəfli danışıqlar (2005-ci ildən) və “5+2” formatında proses (vasitəçilər ATƏT, RF, Ukrayna və münaqişə tərəfləri: Moldova və Dnestryanı rejim + Aİ və ABŞ);

- Gürcü-osetin münaqişəsinin nizamlanmasına dair Qarışıq Nəzarət Komissiyası, 2008-ci ildən Cenevrə beynəlxalq müzakirələri;

- Dağlıq Qarabağ münaqişəsinə dair Minsk Qrupu [Посредничество и содействие диалогу в контексте ОБСЕ., s.17].

1994-cü ildə Milli azlıqların işi üzrə ali komissar (MAAK) Ukraynada mərkəzi hökumət və Rusiyaya birləşmək tələbi edən Krım hakimiyyət dairələri arasında dialoqa kömək etməklə intensiv preventiv diplomatiyaya başladı. Ukraynada ATƏT Missiyasının dəstəyi ilə dialoq nəticəsində 1995-1996-cı illərdə Krım muxtariyyətinə dair kompromis qərar qəbul edildi [Посредничество и содействие диалогу в контексте ОБСЕ, s.21].

MAAK-ın mandatına uyğun olaraq ATƏT 1999-cu ildə keçmiş Yuqoslaviya Respublikası Makedoniyada, 2010-cu ildə Qırğızıstanda münaqişələrin ilkin mərhələdə qarşısını ala bildi. Eyni zamanda MAAK 1997-ci ildə Albaniyada, 2001-ci ildə Makedoniyada, 2005 və 2010-cu illərdə Qırğızıstanda daxili qayda-qanunların pozulması hallarının qarşısının alınmasında iştirak etdi, Gürcüstanda və Moldovada etimadı möhkəmləndirmə tədbirləri həyata keçirdi. 2009-cu ildə MAAK Macarıstan və Slovakiyaya Dövlət dili haqda qanuna dəyişiklər edilməsinə dair, Rusiya və Ukrayna arasında qohum milli azlıqların təhsil məsələlərinə dair dialoqa kömək etdi [Посредничество и содействие диалогу в контексте ОБСЕ, s.18-20]. 2008-ci ilin sonu 2009-cu ilin əvvəlində ATƏT, BMT və Aİ ilə birlikdə Gürcüstanda baş vermiş münaqişəni nəzərdən keçirmək məqsədilə Cenevrədə beynəlxalq müzakirələr aparılmasında birgə vasitəçilik fəaliyyətinə dair razılığa gəldilər və ümumi strategiya işləyib hazırladılar. O vaxtdan etibarən hər üç təşkilatı təmsil edən Həmsədrlər Tbilisi, Sxinval və Suxumiyə müntəzəm səfərlər edərək təhlükəsizlik və

humanitar məsələlərə dair iki işçi qrupda fəaliyyət göstərdi [Посредничество и содействие диалогу в контексте ОБСЕ, s.78].

Təhlükəsizliyin möhkəmləndirilməsi və münaqişələrin nizamlanması sahəsində ATƏT-ə üzv-dövlətlər qeyri-rəsmi səviyyədə də fəaliyyət göstərirlər. Bu fəaliyyət Korfu prosesi və “V-dən V-yə dialoq” adlanır. 2008-ci ilin iyununda RF Prezidenti D.Medvedyev soyuq müharibənin başa çatmasından sonrakı dövrdə təhlükəsizliyin təmin olunmasına dair tədbirlərə yenidən baxılmasının zəruriliyini əsas gətirərək *məcburi hüquqi qüvvəyə malik müqavilənin işlənilib hazırlanması məqsədilə təhlükəsizlik məsələlərinə dair yeni Avropa dialoqunun* yaradılması ideyası ilə çıxış etdi. Avqust ayında Cənubi Qafqazda baş verən müharibə nizamlanmamış münaqişələrin ATƏT regionunda kollektiv təhlükəsizliyə təhlükə yaratdığını, yeni və mövcud təhdidlərə qarşı təxirəsalınmaz tədbirlərin zəruriliyini önə çəkdi. Müharibənin başa çatmasından iki ay sonra Fransa prezidenti N.Sarkozi Medvedyevin təklifini və Avropa təhlükəsizlik arxitekturasına münasibətdə Aİ ideyalarını müzakirə etmək məqsədilə ATƏT-in yüksək səviyyəli toplantısını keçirməyi təklif etdi. Həmin ilin dekabr ayında Finlandiyanın sədrliyi ilə Nazirlər Şurasında müzakirələr aparıldı. 2009-cu ilin iyun ayında növbəti addım kimi Yunanıstanın ATƏT-ə sədrliyi dövründə Korfuda ATƏT nümayəndələrinin, NATO, Aİ, KTMT və MDB ölkələri XİN-nin qeyri-rəsmi görüşü keçirildi. Görüşdə dövlətlər arasında etimadı bərpa etmək, Avro-Atlantik və Avrasiya təhlükəsizliyinə dair dialoqu davam etdirmək məqsədilə Korfu təşəbbüsü irəli sürüldü. Bu qərar rəsmi şəkildə 2009-cu ilin dekabrında ATƏT-in Nazirlər Şurasının Afinada görüşü zamanı qəbul edilmiş Korfu prosesinə dair Bəyannamədə əksini tapdı. Sənəd üç əsas prinsipi özündə ehtiva edirdi:

- əməkdaşlığa əsaslanan hərtərəfli, bölünməz təhlükəsizlik konsepsiyasına sadiqlik;
- ATƏT çərçivəsində qəbul edilmiş bütün norma, prinsip və öhdəliklərə hamılıqla tam, vicdanla və davamlı olaraq əməl edilməsi;
- ATƏT regionunda tərəfdaşlığın və əməkdaşlığın gücləndirilməsinə səy göstərmək, təhlükəsizliyin təmin olunmasında ATƏT-in səmərəsini artırmaq.

2010-cu ildə Qazaxıstanın sədrliyi dövründə Korfu prosesi Vyanada, Alma-Atıda XİN-nin müntəzəm və qeyri-rəsmi görüşlərində davam etdirildi. Müzakirələr nəticəsində vahid Avro-Atlantik və Avrasiya təhlükəsizlik birliyinin yaradılmasına dair fəaliyyətin ən yüksək səviyyədə siyasi əsaslarını razılaşdırmaq məqsədilə 2010-ci ildə dekabrın 1-2-də Astanada ATƏT sammitinin keçirilməsi haqda qərar qəbul edildi. ATƏT XİN razılığa gəldilər ki, Korfu prosesi səkkiz mövzu üzərində qurulsun:

- ATƏT-in bütün norma, prinsip və öhdəliklərinin həyata keçirilməsi;
- münaqişələrin qarşısının alınmasında, nizamlanmasında, həllində, böhranların nizamlanmasında, münaqişə sonrası bərpa işlərində ATƏT-in rolu;
- silahlar və təhlükəsizlik sahəsində dəyişən şəraitdə qarşılıqlı etimad yaratmaq məqsədilə etimad və təhlükəsizlik rejimləri üzərində nəzarət;
- transmilli və dəyərlərarası təhdid və çağırışlar, iqtisadi və ekoloji problemlər;
- insan hüquqları və əsas azadlıqları, eləcə də demokratiya və qanunun aliliyi;
- ATƏT-in səmərəliyinin artırılması;

1999-cu ildə qəbul edilən əməkdaşlığa əsaslanan Platformaya müvafiq olaraq digər təşkilat və institutlarla qarşılıqlı münasibətlər [Восстановление доверия: процесс Корфу].

Astana yubiley sammitində Korfu prosesi ruhunda təşkilatın nümayəndə heyətləri, cəmiyyətlərin ziyalı təbəqəsinin qeyri-rəsmi fikir mübadiləsi və müzakirələrini nəzərdə tutan Vankuverdən Vladivostoka qədər dialoq (Vyana və Vilnüsədən keçməklə Vankuverdən Vladivostoka qədər) təşəbbüsü qəbul edildi [Договор об обычных вооружённых силах в Европе, s.6].

2. Minsk Qrupunun ATƏT-In Məlik Diplomatiyası

Avro-Atlantik məkanda təhlükəsizliyin və əməkdaşlığın təmin olunmasının mühüm şərtlərindən birini münaqişələrin dinc vasitələrlə beynəlxalq hüquq çərçivəsində həlli təşkil edir. Bu baxımdan keçmiş Dağlıq Qarabağ münaqişəsi ilə bağlı ATƏT-in vasitəçilik fəaliyyətini xüsusi olaraq nəzərdən keçirmək lazımdır.

DQ münaqişəsi artıq tarixə qovuşub. Azərbaycan Respublikası silahlı qüvvələrinin köməyi ilə şanlı vətən müharibəsində özünün suverenliyini və ərazi bütövlüyünü bərpa edib. Lakin keçmiş MDB məkanında bir sıra münaqişələrin bəziləri dondurulmuş, bəziləri qaynar vəziyyətdə qalmaqda davam edir. ATƏT hələ də bu münaqişələri diplomatik yolla həll edə bilmir. Təşkilatın müxtəlif böhranlarda vasitəçilik missiyaları demək olar ki, bir-birini təkrarlayır. Saysız-hesabsız monitorinqlər, hesabatlar, münaqişə tərəfləri arasında danışıqlar, üçüncü tərəflərin danışıqlar prosesinə cəlb olunması və s. və bu kimi digər təşəbbüslər böhranları nizamlaya bilmir.

Münaqişələrin nizamlanması istiqamətində ATƏT-in ən uzunmüddətli fəaliyyətindən biri Dağlıq Qarabağ münaqişəsini nizamlamaq məqsədilə yaradılan Minsk qrupudur. Hazırda siyasi dairələrdə bu qrupun əhəmiyyətini itridiyi qeyd olunur və buna görə də fəaliyyətinə xitam verilməsi təklif olunur. Minsk qrupunun fəaliyyətinə dair istər yerli, istərsə də xarici tədqiqatçılar çoxsaylı araşdırmalar aparıblar. Bu araşdırmalar Minsk qrupunun nümunəsində ATƏT-in sülhyaratma və danışıqlar siyasəti haqda tənqidi fikirlər yürütməyə əsas verir. Müəyyən dərəcədə təkrarçılığa yol verməli olsaq da son günlər Rusiya-Ukrayna cəbhəsində baş verən hadisələr, müharibənin qarşısının alınması istiqamətində danışıqlar siyasəti bizi bir daha təşkilatın danışıqlar siyasətinə qiymət vermək üçün geriye baxmağa vadar edir.

Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin nizamlanması istiqamətində ATƏT-in fəaliyyəti Azərbaycanın təşkilata üzvlüyünün ilk vaxtlarından başlayır. 1992-ci ildə Helsinki görüşündə ATƏM Şurası Sədrdən mümkün qədər qısa müddətdə Dağlıq Qarabağ münaqişəsinə dair konfrans çağırmağı xahiş etdi. Konfrans Minskə baş tutmalı və dinc nizamlama məqsədilə danışıqlar üçün forum olmalı idi [<http://www.osce.org/mg/108306>]. 1992-ci il 1-5 iyun tarixində Romada Minsk Qrupu (MQ) çərçivəsində danışıqların ilk mərhələsi başladı. Roma danışıqlarında 11 dövlətin (ABŞ, RF, İtaliya, Fransa, Almaniya, Belorusiya, İsveç, Çexoslovakiya, Türkiyə, Azərbaycan və Ermənistan) nümayəndəsi iştirak edirdi [Əhmədov, s.14]. 1994-cü ildə ATƏM-in Budapeşt sammitində qısa müddət ərzində danışıqlar üçün vahid və razılaşdırılmış baza yaratmaq məqsədilə MQ-a həmsədrlərin təyin edilməsi qərara alındı [Будапештские решения]. Həmsədrlər müəyyən olunmuş mandata əsasən müntəzəm qaydada münaqişə tərəfləri ilə yüksək səviyyədə danışıqlar aparmalı, qrupun bütün görüşlərinə həmsədrlik etməli, Fəaliyyətdə olan Sədrə birlikdə hesabat verməli, gördükləri iş barədə müntəzəm qaydada ATƏT-in Daimi Şurasını məlumatlandırmalı idilər. Həmsədrlərə danışıqlar prosesini təmin etmək məqsədilə münaqişənin həlli üçün müvafiq çərçivəni təmin etmək; tərəflərə Minsk konfransının çağırılması məqsədilə silahlı münaqişənin dayandırılmasına dair sazişin əldə olunmasına nail olmaq; ATƏT-in çoxmillətli sülhməramlı qüvvələrinin köməyi ilə sülh prosesinə yardım etmək kimi səlahiyyətlər verildi [<http://www.osce.org/mg/108305>]. MQ çərçivəsində 1992-ci ilin yayından başlanan 1997-ci ilin yazına qədər davam edən danışıqlar prosesi çoxsaylı görüşlərə baxmayaraq nəticəsiz başa çatdı.

1997-ci ilin əvvəlində Minsk qrupuna RF, Fransa və ABŞ-dan yeni həmsədrlərin təyin olunmasından sonra **məlik diplomatiyası** işə salındı. Həmin ilin mayında və sentyabrında münaqişənin dinc nizamlanması üçün *münaqişənin paket həlli və mərhələli həll planı* təklif edildi. 1998-ci ildə həmsədrlər *ümumi dövlət* ideyası ilə çıxış etdilər. Təkliflərin bir qismi Azərbaycan, digər qismi Ermənistan tərəfindən rədd edildi. 1998-ci ilin sonlarında danışıqlar prosesində baş verən durğunluğu aradan qaldırmaq məqsədilə rəsmi Bakı və İrəvan arasında **birbaşa yüksək səviyyədə dialoqun** aparılmasına dair razılıq əldə olundu. Əsas məqsədi münaqişənin nizamlanmasında vuruşan tərəflərin təşəbbüskarlığını və fəallığını artırmaq idi.

1999-cu ildə aprelin 1-də prezidentlər səviyyəsində H.Əliyev və R.Köçəryanın Moskvada birinci görüşü baş tutdu. Prezidentlərin görüşləri o vaxtdan “2+3” (dövlət başçıları və həmsədrlər) və “Qarabağ üçlüyü” (dövlət başçıları + Rusiya Prezidenti) formatında təşkil olundu. Təxminən 2000-ci ilin sonlarından etibarən Azərbaycan və Ermənistan prezidentlərinin görüşləri gedişində Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin *hərtərəfli həlli* təklifi irəli sürüldü, lakin onun detalları məxfi saxlanıldı.

2001-ci ilin yanvar, mart aylarında Parisdə Azərbaycan və Ermənistan prezidentlərinin təkbətək görüşündə kompromis variantlar tapmaq məqsədilə dialoq davam etdirildi [Xalq qəzeti, 1 fevral 2001]. İlk vaxtlar məzmunu açıqlanmayan Paris danışıqlarında mətbuatın yazdığına görə bir neçə təklif irəli sürülmüşdü. Təkliflərdən biri Azərbaycanla Naxçıvan arasında birbaşa əlaqə yaratmaq məqsədilə Ermənistanın Mehri rayonundan və Dağlıq Qarabağla əlaqə yaratması üçün Azərbaycanın Laçın rayonundan Ermənistana dəhliz verməsinə dair idi. Dəhlizlər eyni statusa malik olmalı və verildiyi ölkənin suveren torpağına çevrilməli idi. Ermənistan əvvəlcə bu təkliflə razılaşdı, lakin 2001-ci ildə aprelin 3-6-da “2+3” formatında Ki-Vest (ABŞ) görüşündə əvvəlki mövqeyindən geri çəkildi. Azərbaycan, öz növbəsində dəhlizlərə dair razılıq bərpa olunduğu halda Paris prinsipləri əsasında danışıqları davam etdirməyə hazır olduğunu bildirdi [Xalq qəzeti, 15 iyun 2002].

2001-ci ildə ABŞ-da sentyabr terror hadisələrindən sonra noyabrın əvvəlində regiona səfər edən həmsədrlər münaqişənin hərbi yolla həllinin qeyri-mümkün olduğunu elan etdilər [Xalq qəzeti, 6 noyabr 2001]. Noyabrın 30-da Moskvada MDB-nin yubiley sammiti zamanı Rusiya prezidenti V.Putinin iştirakı ilə H.Əliyev və R.Köçəryanın Qarabağ üçlüyü formatında növbəti görüşü oldu [Народно-карабахское урегулирование]. 2002-ci ildə martın əvvəllərində RF XİN-nin birinci müavini Vyacheslav Trubnikov, həmsədr səfirlər Nikolay Qribov, Filipp de Sureman və Rudolf Perina Cənubi Qafqaza səfərlərində Azərbaycan və Ermənistan prezidentlərinə *əlavə səviyyədə danışıqlar* keçirmək təklifi etdilər. Bu danışıqlar prosesin prezidentlərin şəxsi nümayəndələri vasitəsiylə yeni səviyyədə davamını nəzərdə tuturdu. Həmsədrlər iki və ya üç ay fasilə olmaqla müntəzəm qaydada şəxsi nümayəndələrin görüşlərini təşkil etməli və onlara sədrlik etməli idilər. Prezidentlər təklifi qəbul etdilər və onların şəxsi nümayəndələrinin ilk görüşü 2002-ci ilin mayında Çexiyada, Praqadan kənarda Stirində baş tutdu [http://www.osce.org/mg/54337].

2002-ci ilin yayında ATƏT-in PA çərçivəsində Dağlıq Qarabağla məşğul olan daha bir institutu - ATƏT PA Sədrinin Dağlıq Qarabağ münaqişəsi üzrə *xüsusi nümayəndəsi* yaradıldı. ATƏT-in Dağlıq Qarabağla bağlı ikinci mandatının yaradılmasında məqsəd Ermənistan və Azərbaycan parlamentlərini sülh prosesinə cəlb etmək idi [Xalq qəzeti, 5 iyul 2005]. 2004-cü ildə aprelin 16-da hər iki ölkənin *xarici işlər nazirləri səviyyəsində* Praqa prosesi və ya başqa sözlə deyilsə, *mərhələli həll planına* dair danışıqların yeni dövrəsi başladı [Xalq qəzeti, 4 yanvar 2005]. Aprelin 28-də Varşavada prezidentlər öz xarici işlər nazirlərinə Həmsədrlərlə məsləhətləşmələri davam etdirmək tapşırığı verdilər. Xarici işlər nazirləri 12 may, 21 iyun, 20 avqust və 15 sentyabr tarixlərində görüşlər keçirdilər. Əvvəlcə ikitərəfli, daha sonra V.V.Putinin iştirakı ilə üçtərəfli formatda keçən görüşlərdə münaqişənin mümkün nizamlanmasına dair müzakirələr aparıldı. Qarşılıqlı təklifləri daha diqqətlə araşdırmaq məqsədilə tərəflər 2004-cü ilin oktyabrına qədər time out götürməyə dair razılığa gəldilər. Lakin Azərbaycan və Ermənistan XİN-nin Paris məsləhətləşmələri bir də 2005-ci ilin yanvar ayında bərpa olundu. Bu yubanma Azərbaycanın işğal olunmuş ərazilərdə vəziyyətə dair müddəaların Azərbaycan Respublikası tərəfindən BMT-də müzakirəyə çıxarılması ilə bağlı idi [Народно-карабахское урегулирование].

BMT BA-nın 59-cu sessiyasının gündəliyinə salınan Azərbaycanın işğal olunmuş ərazilərdə vəziyyətə dair qətnamənin 163-cü bəndinin (Dağlıq Qarabağ ətrafında işğal olunmuş ərazilərdə erməni yaşayış məskənlərinin salınmasına dair) nəzərdən keçirilməsi çərçivəsində faktları araşdırmaq məqsədilə 2005-ci ildə yanvar ayının 30-dan fevral ayının 5-

dək MQ-nun Faktaraşdırıcı missiyası Dağlıq Qarabağ ətrafında Azərbaycan Respublikasının o zaman işğal altında olan yeddi rayonuna səfər etdi. Missiya, Azərbaycan ərazilərinin işğal olunduğu vaxtdan və BMT TŞ-nin Ermənistan-Azərbaycan münəqişəsinə dair məlum qətnamələrinin qəbul edilməsindən bəri ilk dəfə idi ki, təşkil edilirdi [<http://www.osce.org/mg/57187>]. Azərbaycanın BMT-də diplomatik fəaliyyətinin güclənməsi təkcə həmsədr ölkələr deyil, Ermənistan tərəfindən də müqavimətlə qarşılanırdı. Ermənistan Azərbaycanın Dağlıq Qarabağa bağlı hər hansı məsələni BMT BA çərçivəsində müzakirəyə çıxaracağı təqdirdə danışıqlar prosesindən çıxacağını elan edir və bu halda rəsmi Bakını Xankəndi ilə danışıq aparmaq məcburiyyətində qoyacağı ilə hədələyirdi [Ayna qəzeti, 15 sentyabr 2005]. 2005-ci il aprelin 15-də cəbhənin Təmas xətti boyu atəşkəs rejimi pozuldu və insan tələfatı ilə nəticələnən silahlı hadisələr baş verdi [<http://www.osce.org/mg/46330>].

ATƏT-in PA-nın 2005-ci il iyulda Vaşinqtonda keçirilən illik iclasında Q.Lenmarker Dağlıq Qarabağa dair məruzəsində münəqişə tərəflərinin tarixi faktları müxtəlif cür yozduqlarına görə Həqiqət və barış komitəsi yaratmaq təklifi etdi. Məruzədən məlum oldu ki, münəqişənin nizamlanmasına dair ATƏT-in rəsmi mövqeyi münəqişə tərəflərinin ərazi bütövlüyünü qoruyub saxlamaqdır və Dağlıq Qarabağa müstəqillik verilməsi münəqişənin həllinə alternativ sayılmır [Xalq qəzeti, 3 iyul 2005]. Q.Lenmarker çıxışlarının birində demişdi: Biz Qafqazda kiçik dövlətlərin yaranmasına yol verə bilmərik. Bölgədə üç güclü dövlət olmalıdır və onlara hörmətlə yanaşılmalıdır. Həmin vaxtlarda münəqişənin həllində Aland adaları nümunəsi təklif edilmişdi. Aland adalarının isveç mənşəli əhalisi 48 il müharibə aparmalarına baxmayaraq Finlandiyadan ayrılı bilməmişdi və hal-hazırda onun tərkibində ən geniş muxtariyyətə malikdir [Xalq qəzeti, 5 iyul 2005].

2005-ci ilin ortalarında danışıqlar prosesində Ermənistan azərbaycanlıların Dağlıq Qarabağa qayıtmasına etiraz etmirdi. Buna görə də gündəlikdə duran məsələ Dağlıq Qarabağ ətrafında işğal olunmuş yeddi rayonun mərhələli şəkildə boşaldılması idi. Lakin sonradan məlum oldu ki, bu məsələdə tam razılışma əldə olunmayıb [Ayna qəzeti, 19 iyul 2005]. Avqustun 24-də Moskvada Rusiyanın təşəbbüsü ilə keçirilən danışıqların növbəti mərhələsində Ermənistan Dağlıq Qarabağ xalqının öz müqəddəratını təyin etmək hüququnu təmin etməyən variantları müzakirə etməkdən imtina etdi və Qarabağ rejiminin danışıqlar prosesinə cəlb olunmasına cəhd göstərdi, çünki “Qarabağ ermənilərini məhdud müstəqillik qane etmirdi” [Ayna qəzeti, 7 sentyabr 2005]. Danışıqlar prosesində Azərbaycan mövqeyini dəyişmədi. 2006-cı ilin 10-11 fevralında Rambuye danışıqlarından sonra Azərbaycan bir daha prinsiplial mövqeyini elan etdi, tələblərini və digər tərəfə edə biləcəyi güzəştləri açıqladı. Ermənistana Dağlıq Qarabağın heç vaxt Azərbaycanın tərkib hissəsi olmadığına dair tutduğu mövqedən uzaqlaşmaq təklif edildi. Vaxtı ilə Dağlıq Qarabağda 50-60 minə qədər azərbaycanlının yaşadığını əsas gətirən rəsmi Bakı, azərbaycanlı icmasının öz torpaqlarına qayıtmasının mütləq şərt olduğunu elan etdi. Azərbaycan hökuməti Dağlıq Qarabağda yaşayan erməni əhalisinin özünüidarə modeli ilə təmin olunmasına zəmanət verir və bildirirdi ki, hər iki icma eyni özünüidarə modelindən bəhrələnməlidir [Xalq qəzeti, 1 aprel 2006].

MQ-nun danışıqları məxfi çərçivədə aparıldığından sülh prosesini daha yaxından izləmək və tərəflərin mövqelərini qiymətləndirmək bir sıra çətinliklər yaradır. Mətbuatda dərc olunan və rəsmi şəxslərin verdikləri bəyanatlardan məlum olur ki, danışıqların bu mərhələsində əsas müzakirə mövzusu status məsələsi idi [Ayna qəzeti, 28 iyun 2006]. Prezident İ.Əliyev həmin dövrdə danışıqlarda güzəştə getməklə bağlı öz mövqeyini belə bildirmişdi: Azərbaycan Ermənistana məxsus olan heç bir şeyi özündə saxlamır ki, güzəştə də getsin. Bizim ərazi bütövlüyümüz isə güzəşt mövzusu ola bilməz. Ona görə də bizim tərəfdən güzəşt haqqında söhbət gedirsə, güzəştimiz yalnız təhlükəsizlik təminatı ola bilər. Biz heç zaman Dağlıq Qarabağın müstəqil olmasına, yaxud da Ermənistanın bir hissəsi olmasına razılıq verə bilmərik və bu mövqeyimiz dəyişməzdir [Əliyev, c.10, s.71].

2006-cı il ərzində danışıqlar nəticəsində vasitəçilər münaqişənin nizamlanmasına dair hər hansı sazişə nail ola bilmədilər. Məlik diplomatiyası növbəti ildə də eyni ssenari ilə davam etdirildi. 2007-ci ildə noyabrın 29-da Madriddə ATƏT-in XİNŞ-nın iclasından əvvəl həmsədr ölkələrin cəhdlərinə siyasi səviyyədə dəstək nümayiş etdirmək məqsədilə ABŞ Dövlət katibinin müavini N.Berns, RF-in XİN S.Lavrov və Fransanın XİN B.Kuşner Azərbaycan və Ermənistan XİN E.Məmmədyarov və V.Oskanyanla görüş təşkil etdilər və münaqişənin dinc nizamlanması üçün Baza prinsiplərini təqdim etdilər [<http://www.osce.org/mg/49237>]. Baza və ya Madrid prinsipləri adlanan təkliflər həmsədrələr və münaqişə tərəfləri arasında 2005-ci ildən bəri hazırlanırdı və məxfi təklif kimi təqdim olunurdu. Prezidentin şəxsi nümayəndəsi A.Əzimovun verdiyi məlumata görə həmsədrələrin indiyədək təqdim etdikləri təkliflərdə Laçınla Kəlbəcərin statusu və azərbaycanlıların Dağlıq Qarabağa qayıtması kimi prinsipial məsələlər öz əksini tapmamışdı. Status məsələsi Azərbaycanın bütün işğal olunmuş əraziləri azad edildikdən, məcburi köçkünlər doğma yurduvalarına qayıtdıqdan sonra müzakirə olunmalı idi. 2007-ci ilin sonunda danışıqlar prosesində bu və ya digər məsələlərə dair tam, yaxud qismən hər hansı razılıq əldə edilmədi [Ayna qəzeti, 15 dekabr 2007].

Cəbhə boyu baş verən hadisələrin ardınca növbəti diplomatik gərginlik baş vetdi. 2008-ci il martın 14-də Azərbaycanın təşəbbüsü ilə BMT BA-nın sessiyasında Azərbaycanın işğal olunmuş ərazilərində vəziyyətə dair qətnamə layihəsinin səsverməsi zamanı ATƏT dövlətlərinin böyük əksəriyyəti, o cümlədən həmsədr ölkələr sənədin əleyhinə səs verdilər [<http://az.trend.az/azerbaijan/karabakh/1172407.html>]. Hərçənd ki, BMT qətnaməsi ATƏT-in rəsmi sənədlərinə əsasən hazırlanmışdı və MQ-nun dəfələrlə istinad etdiyi beynəlxalq hüquq prinsiplərini təsdiq edirdi. Rəsmi Bakının izahat istəməsinə cavab olaraq həmsədrələr martın 17-də Vyanada bəyanat verdilər. Bəyanatda deyilirdi ki, tərəflərə təqdim olunan dinc nizamlanmaya dair Baza prinsipləri Helsinki Yekun Aktının müddəalarına, o cümlədən güclə hədələməmək və güc tətbiq etməmək, dövlətlərin ərazi bütövlüyü, xalqların bərabərhüquqlu olması və öz müqəddəratını müəyyən etməsi kimi müddəalara əsaslanmışdır. Madriddə tərəflərə təqdim olunan təkliflər balanslaşdırılmış prinsiplər paketindən ibarət idi və hazırda danışıqlar mərhələsində olduğu üçün tərəflər, bütün elementlər onlar tərəfindən razılaşdırılmayana qədər heç bir məsələyə dair razılığa gəlməməyə dair öhdəlik götürüblər. Hesab edilirdi ki, qətnamə layihəsi həmsədrələrin balanslaşdırılmış prinsiplərini nəzərə almayıb və belə fərqli yanaşma səbəbindən onlar birtərəfli qətnamə layihəsinə qarşı çıxış etməli olublar [<http://www.osce.org/mg/49564>]. Münaqişənin başqa təşkilatların müzakirəsinə çıxarmamaq tələbi həmsədr ölkələrin əvvəlki bəyanatlarında da var idi. Bu onu göstərirdi ki, həmsədr ölkələr öz maraqlarından çıxış edərək münaqişənin həllinə təsir və təzyiq imkanlarını əldən vermək istəmirdilər. Azərbaycan Respublikasının öz maraqlarını diplomatik vasitələrlə digər beynəlxalq qurumlarda, xüsusilə BMT-də həll etmək cəhdlərinin qarşısı hər dəfə müxtəlif bəhanələrlə alınır. Belə bir şəraitdə Azərbaycan həll prosesinin hər hansı digər təşkilatın müzakirəsinə verilməsinin məqsədəuyğun olmadığına dair həmsədr ölkələrin mövqeyi ilə razılaşmağa məcbur oldu [Ayna qəzeti, 20 mart 2008]. Danışıqlar prosesinin bu mərhələsində əsas müzakirə mövzusu Dağlıq Qarabağın statusu idi.

2008-ci il 24 dekabr və 29 dekabr tarixlərində Azərbaycanın BMT-dəki Daimi nümayəndəsi A.Mehdiyevin Baş katibə ünvanladığı məktubunu həmsədr ölkələr etirazla qarşıladılar. 24 dekabr tarixli məktub Ermənistanın Azərbaycana təcavüzünün hüquqi nəticələri barədə hesabatdan və ona əlavədən ibarət idi. A.Mehdiyev, məktubun BMT BA sessiyasının gündəliyində 13-cü (GUAM məkanında həlli uzanan münaqişələr, onların beynəlxalq sülh, təhlükəsizlik və inkişafa təsiri) və 18-ci (Azərbaycanın işğal olunmuş ərazilərində vəziyyət) maddələr üzrə BA və TŞ-in sənədi kimi yayılmasını istəmişdi. Səfir hesabatı əlavə olaraq BMT-yə Azərbaycan dövləti adından iki sual da ünvanlamışdı. Suallar Ermənistanın Dağlıq Qarabağ bölgəsində və ətrafında Azərbaycan Respublikasına silahlı

hücum etməsinə və Azərbaycanın hazırkı vəziyyətdə BMT Nizamnaməsinin 51-ci maddəsinə uyğun olaraq Ermənistan Respublikasına qarşı özünümüdafiə hüququndan istifadə edə bilməsinə dair idi [<http://lent.az/news/42702>]. Buna cavab olaraq həmsədrlər 2009-cu il fevralın 19-da bir daha elan etdilər ki, münaqişənin hər hansı ədalətli və uzunmüddətli nizamlanmasının əsas elementi güc tətbiqi olmayacaq və Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin hərbi yolla həlli mümkün deyil [<http://www.osce.org/mg/50621>].

2009-cu ildə iyulun 10-da İtaliyanın Akvila şəhərində Böyük Səkkizlərin sammitində həmsədr ölkələrin prezidentləri B.Obama, D.Medvedyev və N.Sarkozi Dağlıq Qarabağ münaqişəsinə dair Birgə bəyanatla çıxış etdilər. Həmsədr ölkələrin dövlət başçıları vasitəçilərə göstəriş verdilər ki, 2007-ci ilin noyabr Madrid sənədinin Baza prinsiplərinin yenilənmiş variantını Azərbaycan və Ermənistan prezidentlərinə təqdim etsinlər. Prezidentlərə onların arasında qalmaqda olan bir neçə fikir ayrılığını həll etmək və hərtərəfli nizamlamanı nəzərdə tutan Baza prinsiplərinə dair razılığı başa çatdırmaq çağırışı edildi. Baza prinsipləri Helsinki Yekun Aktının güc tətbiq etməmək, ərazi bütövlüyü və xalqların bəqabərhüquqluluğu və özünüidarəetmə hüququna əsaslanan mümkün komrpomisini əks etdirirdi[<http://www.osce.org/mg/51152>].

2010-cu ildə martın əvvəlində E.Məmmədyarov Madrid prinsiplərinin yenilənmiş variantının detallarını ictimaiyyətə açıqladı. Yenilənmiş variant birinci mərhələdə Azərbaycan ərazilərinin “5+1” düsturu üzrə azad edilməsini nəzərdə tuturdu. Birinci mərhələdə Ermənistan işğal etdiyi beş rayonu - Ağdam, Füzuli, Cəbrayıl, Zəngilan və Qubadlı, həmçinin Laçın rayonunun on üç kəndini azad etməli idi. Bundan sonra regionda bütün kommunikasiyalar açılmalı, azad edilmiş torpaqların bərpası üzrə donor konfransının keçirilməsi nəzərdə tutulurdu. Regionda sülhməramlı müşahidəçilər yerləşdirilməli, doğma yurdlarına qayıdan köçkünlərin təhlükəsizliyi təmin edilməli idi. Növbəti mərhələdə Laçın və Kəlbəcər rayonları tamamilə azad edilməli, azərbaycanlı icması Dağlıq Qarabağa qayıtmalı, bundan sonra Azərbaycanın ərazi bütövlüyü çərçivəsində Dağlıq Qarabağın hüquqi statusu müəyyən olunmalı idi. Bu zaman Dağlıq Qarabağa RF tərkibində Tataristan və Başqırdıstan modeli üzrə yüksək muxtariyyətin verilməsi də nəzərdən keçirilə bilərdi [<http://modern.az/articles,15.03.2010>].

Nəticə

Çoxsaylı və müxtəlif formatlı görüşlərə, təkliflərə baxmayaraq 2001-2010-cu illərdə MQ-in məkik diplomatiyası Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin həllinə imkan verən sülh sazişinin imzalanmasına nail ola bilmədi. Danışqlar prosesinin böyük hissəsi məxfi çərçivədə aparıldığından həll variantlarının bütün detalları haqda mühakimə yürütmək çətindir. Bununla belə, danışqlar prosesinin izlənməsi bəzi nəticələr əldə etməyə imkan verdi. Araşdırmalar nəticəsində məlum oldu ki, danışqlarda ən prinsipial məsələ Dağlıq Qarabağın aralıq və gələcək yekun statusu idi. Hər dəfə bu məsələ gündəliyə salınanda həmsədr dövlətlər xalqların öz müqəddəratını müəyyən etmək hüququnu önə çəkir və referendumun zəruriliyini qeyd edirdilər. Həmsədrilər bütün fəaliyyətləri dövründə qondarma Dağlıq Qarabağ rejimini hüquqi tərəf kimi tanımasa da onu *de-facto* rejim adı ilə təqdim etmiş, regiona səfərləri zamanı onun nümayəndələri ilə görüşlər aparmış, danışqlar prosesinin gedişatı haqda məlumatlandırmışlar. Onlar dəfələrlə qondarma respublikada keçirilən parlament və prezident seçkilərini “Dağlıq Qarabağ xalqının” demokratik təşəbbüsləri kimi bəyənmiş və bununla da dolayısı yolla separatçı rejimə dəstək nümayiş etdirmişlər. Həmsədrilərin fəaliyyətini izlədikdə diqqəti daha bir fakt cəlb edir. Bu, həll prosesində onların yazılı və şifahi bəyanatlarında Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin təqdim olunması ilə bağlıdır. Həmsədrilərin fəaliyyətləri ilə bağlı demək olar bütün məlumat sənədlərində Azərbaycanın işğal olunmuş Dağlıq Qarabağ ərazisi və işğal olunmuş digər Azərbaycan torpaqları əvəzinə “Dağlıq Qarabağ” və “Dağlıq Qarabağ ətrafında Azərbaycan torpaqları” ifadəsindən geniş istifadə edilir. Hər dəfə qondarma rejimə çağırışlar etməklə onları münaqişə tərəfi kimi təqdim etməyə cəhdlər olunurdu. Danışqlar Azərbaycan

və Ermənistan arasında həm də vasitəçiliyi nəzərdə tuturdu, lakin həmsədr ölkələrin heç biri Ermənistanı təcavüzkar dövlət kimi tanımırdı. Danışığ prosesi elə təşkil olunurdu ki, bu vasitəçilikdə Ermənistan özü də bir növ vasitəçi kimi çıxış edir və qondarma rejimin maraqlarını təmsil edirdi. Maraqlı məqam isə ondan ibarətdir ki, çox vaxt qondarma rejim vasitəçisi olduğu Ermənistanın danışıklarda təklif olunan və müzakirəsinə cəlb olunduğu və razılaşdığı prinsipləri qəbul etmirdi. Yeri gəldikdə öz şərtlərini diktə etməyə cəhd edir və bununla da danışıklar prosesinin gedişatına birbaşa təsir göstərə bilirdi. Hər halda həmsədrlər buna şərait yaradırdılar. Nəticədə münaqişə tərəflərinin əslində Ermənistan və Azərbaycan deyil, Dağlıq Qarabağ Respublikası və Azərbaycan olması qənaəti yaradılırdı. Bu halda Azərbaycan artıq təcavüzə məruz qalmış tərəf kimi deyil, xalqların öz müqəddəratını müəyyən etmək hüququnu məhdudlaşdıran tərəf kimi təqdim edilirdi. Danışıklar prosesində həmsədrlərlə Ermənistanın maraqları demək olar ki, bəzi istisnalar olmaqla demək olar ki, birbirini tamamlayırdı. Ermənistanın danışıklarda əsas marağı Dağlıq Qarabağ da daxil olmaqla bütün işğal etdiyi Azərbaycan torpaqlarında mövcud *status-quo*-nu qoruyub saxlamaq, ən yaxşı halda Dağlıq Qarabağa gələcəkdə onu müstəqil dövlətə çevirə biləcək və ya Ermənistana birləşməyə imkan verə biləcək ən geniş muxtariyyət və ya status əldə etmək idi. Həmsədr ölkələr münaqişənin tarixi və hüquqi ədalət prizmasından deyil mövcud faktiki vəziyyətə əsasən nizamlanmasına cəhd edirdilər. ATƏT-in MQM-nin direktoru Adam Koberatski Mərkəzi Asiyada, Cənubi Qafqazda, Dnestryanı ərazidə, Gürcüstanda, Cənubi Osetiyada münaqişələrin dinc nizamlanmasına dair təşkilatın siyasəti ilə bağlı etiraf edir ki, faktiki olaraq ATƏT-in ancaq bir prinsipə əsaslanan dəqiq qərarları yoxdur, hər bir qərar fərdi qaydada qəbul edilməlidir: münaqişənin tarixini, siyasi kontekstini, iqtisadi və sosial amillərin məcmusunu başa düşmək lazımdır” [Венский документ].

2001-2010-cu illər ərzində MQ tam heyətdə bir dəfə də olsun toplanmadı və vasitəçi həmsədr dövlətlərin tərkibi dəyişmədi. Münaqişənin nizamlanmasında marağı olan, eləcə də həll prosesinə bu və ya digər dərəcədə təsir imkanları olan digər region (Türkiyə və b.) və qeyri-region dövlətləri (Almaniya və d.) vasitəçilik siyasətinə cəlb olunmadılar. Münaqişənin həlli demək olar ki, üç dövlətin nəzarətinə keçdi. Bu baxımdan diqqəti cəlb edən başqa bir məsələ həmsədr dövlətlərin digər beynəlxalq təşkilatları, xüsusilə BMT-ni danışıklar prosesindən kənar saxlamaq cəhdləridir. Məlumdur ki, MQ BMT TŞ-nin mandatı əsasında fəaliyyət göstərir. MQ Həmsədrlərinin mandatına dair 23 mart 1995-ci il tarixli 525 sayılı ATƏT sənədinə görə Həmsədrlər BMT TŞ-nin müvafiq qətnamələri (822, 853, 874, 884), BMT Nizamnaməsi və ATƏT-in Budapeşt sammitinin qərarlarına əsasən fəaliyyət göstərməli, BMT TŞ-nin qətnamələrinin icrası haqqında TŞ-nin Sədrinə və BMT-nin Baş katibinə hesabat verməlidirlər. Həmsədrlər BMT-nin qətnamələrinə nəinki əhəmiyyət vermədilər, hətta 2008-ci ilin yazında Azərbaycanın işğal olunmuş ərazilərində vəziyyətə dair qəbul edilmiş qətnamə layihəsini sülh prosesinə təhlükə kimi qiymətləndirdilər [<http://www.osce.org/mg/49564>]. Bu məsələdə həmsədr ölkələrin siyasəti Ermənistanın siyasəti ilə üst-üstə düşür. Hər dəfə Dağlıq Qarabağ münaqişəsi BMT çərçivəsində müzakirəyə çıxarıldıqda Ermənistan danışıklar prosesini kəsəcəyi ilə hədələyirdi. BMT BA-da Dağlıq Qarabağa dair qətnamələrin qəbulu zamanı üç həmsədr ölkə ilə yanaşı ATƏT-ə üzv dövlətlərin böyük əksəriyyəti səsvermədə sənədin əleyhinə səs vermişdi. Nəzərə alaq ki, ATƏT Avropada Bosniya böhranı, Kosovo münaqişəsi zamanı BMT, Aİ, NATO, AŞ ilə birlikdə həll prosesində iştirak etmişdi. 1997-ci ildə ATƏT-in Tacikistandakı missiyası vətəndaş müharibəsi gedişində milli barışıqə dəstək olaraq regionun səkkiz dövləti, BMT və İKT ilə birgə fəaliyyət göstərmişdi [Посредничество и содействие диалогу в контексте ОБСЕ, s.88]. 2008-ci ilin sonu 2009-cu ilin əvvəlində Gürcüstanda baş vermiş münaqişənin nəzərdən keçirilməsi məqsədilə ATƏT BMT, Aİ ilə birlikdə Cenevrədə beynəlxalq müzakirələr üçün birgə vasitəçilik fəaliyyətinə dair razılığa gəlmiş və ümumi strategiya işləyib hazırlamışdı. O vaxtdan etibarən hər üç təşkilatı təmsil edən həmsədrlər Tbilisi, Sxinval və Suxumiyə müntəzəm səfərlər edərək təhlükəsizlik və

humanitar məsələlərə dair iki işçi qrupda fəaliyyət göstərirdilər [Посредничество и содействие диалогу в контексте ОБСЕ, s.78]. BMT və digər təşkilatların, eləcə də region və qeyri-region dövlətlərinin vasitəçilik prosesinə cəlb olunması ATƏT-in bu sahədə fəaliyyətinə dair arayış xarakterli təlimatında da tövsiyə olunur. Lakin MQ-nun Dağlıq Qarabağla fəaliyyətində bu tövsiyələrə demək olar ki, əməl olunmadı.

MQ-nun fəaliyyətində digər bir məsələ bu və ya digər dərəcədə münafişəyə cəlb olunmuş dövlətlərin vasitəçilik prosesində iştirakı məsələsidir. Bu baxımdan əsas diqqət Rusiyanın üzərində cəmlənir. Hətta 2008-ci ilin avqust müharibəsindən sonra da Qərbin həmsədr ölkələri Rusiya ilə birlikdə Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin nizamlanmasında əməkdaşlığı davam etdirdilər. Digər həmsədr ölkələrdə - Fransa və ABŞ-da güclü erməni lobbisi və diasporunun olması da danışıqlar prosesinə bu və ya digər dərəcədə təsir göstərirdi. Hər üç həmsədr dövlət qondarma rejimə xüsusi dəstəkləri ilə seçilir (maliyyə yardımları, seçkilərdə müşahidəçi kimi iştirak və demokratik proseslərə dəstək, beynəlxalq mədəni tədbirlər və s.). MQ-nun üçü həmsədr olmaqla beş ölkəsində (Rusiya, Fransa, ABŞ, Almaniya, Ermənistan) separatçı qondarma Dağlıq Qarabağ rejiminin nümayəndəlikləri bu və ya digər ad altında fəaliyyət göstərirdilər. Ermənidilli KİV-in verdiyi məlumatlara görə daimi nümayəndəliklər səfirlik funksiyalarını yerinə yetirir, yerləşmə ölkəsinin müvafiq hökumət strukturları ilə siyasi, iqtisadi, humanitar və digər sahələrdə birbaşa əlaqələr yaradırlar. İşğalçı Ermənistanda və qondarma rejimdə hesab edirdilər ki, *de-jure* tanınmasa da, bu ölkələrdəki erməni diasporlarının yardımı və dəstəyi nəticəsində qondarma Respublika artıq çoxdan beynəlxalq birliyin və biznesin *de-facto* tərkib hissəsinə çevrilmişdir [Арутюнян].

Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin həlli məqsədilə yaradılan MQ-nun fəaliyyətinin araşdırılması ATƏT, eləcə də digər çoxtərəfli və ikitərəfli beynəlxalq əlaqələrdə vasitəçilik siyasətinin və mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsinin zəruri olduğunu bir daha sübut etdi. Dağlıq Qarabağa dair tədqiqatlar göstərdi ki, təşkilatın dinc nizamlama sahəsində müvafiq institut və qurumlarının yaradılması zəruridir. ATƏT rəsmiləri özləri də dəfələrlə bu məsələ ilə bağlı müxtəlif təşəbbüslərlə çıxış etmişlər. Məsələn, 1992-ci ildə ATƏM-in o vaxtkı XİNŞ-nın Sədri Hans Ditrix Genşer təklif etmişdi ki, Dağlıq Qarabağ kimi münaqişələri aradan qaldırmaq məqsədilə ATƏM-də ABŞ və Rusiyanın da daxil olacağı barışıq və arbitraj üzrə xüsusi orqan yaradılsın və onun qərarları məcburi xarakter daşısin. O, eyni zamanda münaqişə bölgələrinə göndərmək üçün ATƏM-in sülhüqoruma qüvvələrini yaratmağı da təklif edirdi [Xalq qəzeti, 27 mart 1992]. 1994-cü ilin oktyabrında ATƏM-in Vyana görüşündə İtaliyanın XİN Antonio Martinonun ATƏT-in çoxmillətli sülhməramlı qüvvələrini yaratmaq təklifi müzakirə edildi və bəyənilədi. O vaxt Qarabağ bölgəsinə 3000 nəfərə yaxın hərbi və hərbi texnika göndərmək nəzərdə tutulmuşdu [Əhmədov E., s.30]. Sülhüqoruma qüvvələrini yaratmaq ideyası Budapeşt, Lissabon sammitlərinin sənədlərində də əks olunmuşdu, lakin təşkilatın özünəməxsus belə qüvvələr indiyə qədər yaradılmaıb. Bu sahədə digər beynəlxalq təşkilatlarla əməkdaşlıq kontekstində NATO-nun imkanlarından istifadə olunması müəyyən olunub. Hər dəfə təşkilatın özünəməxsus çoxmillətli silahlı birləşmələrini yaratmaq təklifi edildikdə, onun tərkibi və münaqişə bölgələrinə göndərilməsi məsələsi çoxlu müzakirələrə səbəb olurdu. Bu məsələdə ilk növbədə böyük dövlətlərin (ABŞ, Rusiya) maraqları toqquşurdu. Sülhüqoruma qüvvələrinin yaradılması ideyası öz növbəsində ATƏT-in təcavüzkarın müəyyən olunması və ona qarşı müvafiq sanksiyalar tətbiq edilməsini tələb edir. Təcavüzkarı müəyyən etmədən və problemin tarixi, hüquqi səbəblərini dərindən araşdırmadan münaqişə bölgələrinə sülhməramlı qüvvələrin yerləşdirilməsi nəinki münaqişələrin nizamlanmasına kömək edə bilməz, həm də münaqişə tərəflərləri arasında gərginliyi artırır, regionda SQ yerləşdirən dövlətlərin problemin həllinə müdaxilə imkanlarını gücləndirə bilər.

ATƏT-də qərarların konsensus qaydasında qəbul edilməsi də onun sənədlərinin işləməsinə mane olur. Məsələn, 1996-cı ildə Ermənistan konsensus qaydasından istifadə edərək Lissabon sənədinin 20-ci maddəsini qəbul etməmişdi. Azərbaycan öz növbəsində veto

hüququndan istifadə edərək Sənədi imzalamamışdı. Təşkilat çərçivəsində qəbul edilən sənədlərin işləməsi zərurəti qərarların qəbulu prosesində yeni prosedurların tətbiqini tələb edir.

ƏDƏBİYYAT

- Conference on Security and Co-operation in Europe Final act 1975.
<https://www.osce.org/mc/39501?download=true>
- Хельсинкский Документ 1992 года. Вызов времени перемен.www.osce.org/ru/mc/39534?download=true
- Будапештские решения. Региональные вопросы. Активизация действий СБСЕ в связи с нагорно-карабахским конфликтом. СБСЕ. Будапештский документ 1994 года. На пути к подлинному партнерству в новую эпоху.www.osce.org/ru/mc/39558?download=true
- Посредничество и содействие диалогу в контексте ОБСЕ. Справочное руководство.www.osce.org/ru/secretariat/155196?download=true
- Восстановление доверия: процесс Корфу. <http://www.osce.org/ru/mc/87587>
- Договор об обычных вооружённых силах в Европе. Контроль над обычными вооружениями В Европе.<http://www.mid.ru/bdomp/ns-dvbr.nsf/6786f16f9aa1fc72432569ea0036120e/432569d800226387c32570430031541a!OpenDocument>
- <http://www.osce.org/mg/108306> (MQ Həmsədrlərinin birgə rəsmi bəyanatları), Əhmədov E. Ermənistanın Azərbaycana təcavüzü və beynəlxalq təşkilatlar. Bakı: Tuna, 1998, 138 s.
- Xalq qəzeti (1992-2013-cü illər)
- Нагорно-карабахское урегулирование.
http://archive.mid.ru/ns-vnpop.nsf/osn_copy/B342CD6F6CB0BB34C325704300315434
- Айна qəzeti (2005-2008-ci illər)
- Əliyev İlham. İnkişaf - məqsədimizdir: 46 cildə (2003-) Bakı: Azər nəşr, 2008-2017
<http://az.trend.az/azerbaijan/karabakh/1172407.html>, 09.04.2008
<http://lent.az/news/42702>, 20.02.2009
<http://modern.az/articles>, 01.04.2011
- Венский документ 2011 года о мерах укрепления доверия и безопасности.<http://www.mid.ru/bdomp/ns-dvbr.nsf/6786f16f9aa1fc72432569ea0036120e/35f8f297837a2300442579ab0047c133!OpenDocument>
- Арутюнян В. Основы внешней политики Нагорно-Карабахской Республики.
<http://www.yerkramas.org/article/63063/osnovy-vneshnej-politiki-nagorno-karabaxskoj-respubliki>, 06.09.2013

